

Весна С. Трифуновић¹

Универзитет у Крагујевцу

Факултет педагошких наука

Депарتمان за друштвено-хуманистичке науке

Ружица Ж. Петровић²

Универзитет у Крагујевцу

Факултет педагошких наука

Депарتمان за друштвено-хуманистичке науке

КУЛТУРА СЕЋАЊА: СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА У САДРЖАЈИМА УЏБЕНИКА ИСТОРИЈЕ У ГИМНАЗИЈАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА О ВОЈНИМ СПОМЕН-ОБЕЛЕЖЈИМА ИЗ ВЕЛИКОГ РАТА³

Институционализовано образовање представља један од важних чинилаца очувања културе сећања и својеврсно повезивање међу различитим генерацијама. Избор наставних садржаја у оквиру предмета *историја* на различитим нивоима образовања (а) може да успостави континуитет у развоју културе, укључујући и културу сећања или (б) може да представља активан чинилац у стварању дисконтинуитета у развоју културе и културе сећања. Тенденција одвајања садашњости од прошлости у модерном српском друштву доводи до читавог низа дисконтинуитета у његовом развоју. Одбацивање сећања на властиту прошлост, чији је израз и занемаривање војних спомен-обележја из Великог рата (1914–1918), онемогућава спознају историје, спознају себе самих и *других* које *додирују* одбачена колективна сећања. У раду се истиче (а) важност колективног сећања за формирање културног идентитета; (б) важност преношења колективног сећања преко институционализованих медијатора новим генерацијама у циљу успостављања континуитета са историјском прошлошћу. Предмет овог микроистраживања су наставни садржаји гимназијских уџбеника историје са аспекта присутности информација о спомен-обележјима из Великог рата и анализа законске регулативе о војним спомен-обележјима из Великог рата који представља преломну тачку у модерној историји Срба са аспекта разумевања и чињења по питању државности (територије, суверенитета и идентитета). Циљеви су били утврђивање присутности садржаја

1 vesna.trifunovic@pefa.kg.ac.rs

2 prof.ruzica@gmail.com

3 Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним оштинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

о спомен-обележјима из Великог рата новим генерацијама гимназијалаца. Пошло се од опште претпоставке да су у гимназијским уџбеницима *историје* заступљени садржаји који пружају основне информације о најзначајнијим војним спомен-обележјима из Великог рата. Налази истраживања, међутим, показују да у анализираним уџбеницима има мали број одредница који упућује на спомен-обележја српске војске. У раду је коришћена дескриптивно-аналитичка метода.

Кључне речи: култура сећања, Велики рат, војна спомен-обележја, културни идентитет, наставни садржаји

УВОД

Прошлост и садашњост су повезане: пренето „друштвено памћење” креира стварност, а садашњост „ствара” знање о прошлости тако што „представа о прошлости уобичава друштвени поредак” (Konerton 2002). Обликовање и преношење колективних слика прошлости су „друштвено конструисани” (Fajnbeg 2012: 80), а актуелизовање сачуваних садржаја зависи од изабраног система тзв. врховних вредности у датом друштву. Прошлост отвара питање *памћења* које Асман (Alaida Asman) назива културално памћење, а оно настаје „тек на основу индивидуалног опажања, вредновања и опажања које посредују медији, установе културе и образовне институције” (Asman 2011: 66). Култура памћења, према Т. Куљићу (Тодор Куљић), представља и својеврсно „искривљавање” прошлости које се постиже како чувањем одређених садржаја, тако и заборавом других (Kuljić 2006).

У овом раду под културом сећања се подразумевају друштвено преношење, обликовање, одржавање и прерада прошлости и развијање колективних слика прошлости које су у функцији „гумачења садашњости и стварања визије будућег развоја” (Kuljić 2006: 11). Култура сећања у српском друштву у раду је разматрана у следећим контекстима: (а) у контексту утицаја ширих интеграционих процеса на културну политику савременог српског друштва – пошло се од претпоставке да у културној политици Србије процеси хармонизације са жељеном целином добијају првенство над преношењем културе сећања; (б) у контексту односа које културна политика успоставља према културном наслеђу – пошло се од претпоставке да у културној политици Србије постоји подела на значајно и мање значајно наслеђе и, посебно, да су маргинализовани споменички артефакти из Великог рата (1914–1918).

Образовање је институционализовани медијатор преношења културе (Ogbu 1989). О *избору и начину* преношења културе укључујући и представе о прошлости смернице дају образовне политике, које се увек формирају у складу са политичком вољом владајућих групација.

Нове генерације се, дакле, срећу са прошлошћу превредновану мерилима садашњости, која су под пресудним утицајем прагматичних политичких избора. Прошлост-које-се-сећамо и коју преносе друштвено признати медијатори делује на (а) појединачном нивоу – наметањем

матрице разумевања прошлих догађаја и (б) групном нивоу – намећањем избора симбола групне припадности. Сам чин сећања, дакле, може да развија вредносне судове и колективне емоције.

Колико је важно памћење-оног-што-је-било, исто толико је важно и његово *вредновање*. Знања сачувана у колективном сећању долазе у средиште интересовања друштва из перспективе „вредности које су садржане у описима знања” (Gevirc, Krib 2012: 187) и са којима појединци и групе комуницирају кроз простор и време, тј. кроз „актуелну културну свакидашњицу и живућу историју, културну традицију” (Božilović 2007: 14).

Разумевање-оног-што-је-било претпоставља познавање и очување културног наслеђа. Културно наслеђе представља тзв. „опсежни списак ствари” карактеристичан за дато друштво којим се „настоји да се појединцу [...] стави на располагање списак 'свега што треба знати' о одређеној земљи” (Tomas i Ikson 2011: 28). Друштва кодификују знања вредна очувања и обележавају границе између „признатог и искљученог” знања (Kiper i Mške 2008: 52). Неговањем културе сећања у друштву је могуће успоставити континуитет са одговарајућом историјском прошлошћу (Hobsbom i Rejndžer 2002).

Теоријски оквир за анализу односа према војним спомен-обележјима из Великог рата у српском друштву развијен је на основу литературе која истражује колективна сећања као важног чиниоца формирања културног идентитета и то следеће аспекте: (1) култура сећања као друштвено конструисано сећање (Konerton 2002); (2) тумачење и учвршћивање прошлости (рад прошлости) на обликовање садашњости (Moris 2013); (3) култура сећања као успостављање континуитета са историјском прошлошћу (Asman 2002; Assman 2011). Ови аспекти културе сећања коришћени су у анализи као основа за препознавање друштвене релевантности догађаја који је у основи сећања.

МЕТОД

У оквиру овог микроистраживања анализирани су:

1) Гимназијски уџбеници историје изабрани према следећим критеријумима: њихову употребу је одобрило Министарство просвете; уџбеници су се користили после 2000. године. Анализирани су следећи уџбеници:

(1) Николић, К., Жујић, Н., Павловић, М. и Шадиџер, З. Историја 3/4. Београд: Завода за уџбенике и наставна средства, 2002.

(2) Ђурић, Ђ., Павловић, М. Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера. Београд: Завод за уџбенике; Београд: Службени гласник, 2010.

За потребе анализе, јединице посматрања су смештене у основном тексту уџбеника и у допунским текстовима (тзв. текстовима за оне који желе да знају више). Уџбеници су анализирани на следећи начин (а) праћена је заступљеност текстова о војним спомен-обележјима у

анализираним уџбеницима – идентификовани су и наведени релевантни садржаји; (б) извршена је квалитативна анализа издвојених садржаја.

2) Дат је преглед законских докумената која се односе на војна спомен-обележја из Великог рата (1914–1918) у земљи и ван ње и чињење у складу са тим: анализиран је, посебно, однос према војним спомен-обележјима у Бившој Југословенској Републици Македонији (БЈРМ), као парадигми односа према спомен-обележјима страдалим српским војницима у Великом рату.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

1. Тематика Великог рата се у гимназијама у посматраном периоду проучавала из заједничког уџбеника намењеног ученицима III разреда гимназије природно-математичког смера и IV разреда гимназије општег и друштвено-језичког смера.

(1) У уџбенику *Историја 3/4*, (2002), тема V носи назив *Први светски рат 1914–1918* (стр. 89–117). Ову тему чине следеће наставне јединице: (1) Почетак светског сукоба (стр. 89–92); (2) Ток рата у Европи (стр. 93–97); (3) Крај царства и рађање комунизма у Русији (стр. 98–100); (4) Октобарска револуција и грађански рат (стр. 101–104); (5) Србија и Црна Гора на почетку Светског рата (стр. 105–109); (6) Албанска голгота, Солунски фронт и ослобођење земље 1915–1918. (стр. 110–114); (7) Српски народ под окупацијом (стр. 115–117).

Само у наставној јединици 6. *Албанска голгота, Солунски фронт и ослобођење земље 1915–1918*, среће се два пута синтагма *споменик војницима*:

(а) Синтагма *споменик војницима* у основном тексту наведених наставних јединица није експлицитно употребљена. Међутим, у тзв. *тексту за оне који желе да знају више* (стр. 111), описан је гест немачког фелдмаршала Макензена, који је током офанзиве немачких снага на Србију октобра 1915. наредио да се тела мртвих бранилаца Београда покупе и *сахране* у јединствену гробницу на Кошутњаку, да им се ода највиша ратна почаст и одмах подигне *споменик*, са натписом на српском и немачком језику: „Овде леже српски јунаци”. Дакле, једино упућивање на *споменик војницима* српске војске је споменик који је подигнут у складу са наредбом команданта непријатељске војске. Споменици које је „подигла” држава у славу браниоцима слободе нису истакнути.

(б) У делу текста који описује евакуацију српске војске из Драча на Крф (1916), синтагма *споменик војницима* није експлицитно употребљена већ се среће израз *сахрањивање војника* „према старој традицији, у морским таласима, у плавој гробници” (стр. 113). Следи информација о песми „Плава гробница” која чува успомену на страдале српске војнике.

(2) У уџбенику *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера* (2010), тема III носи назив *Први светски рат – Велики рат* (стр. 72–105). Ову тему чине следеће наставне јединице: (1) Међународна

криза и почетак Светског рата, ратна 1914. (стр. 72–76); (2) Европа у рату – ратне 1915. и 1916. (стр. 77–81); (3) Година 1917, прекретница Великог рата. Револуције у Русији и ступање САД на светску сцену (стр. 82–86); (4) Србија и Црна Гора 1914. (стр. 87–92); (5) Србија 1915. и 1916. Повлачење преко Албаније и окупација. Држава у изгнанству (стр. 93–98); (6) Пробој Солунског фронта и крај рата (стр. 99–101); (7) Стварање заједничке државе Јужних Словена (стр. 102–105).

Само у наставној јединици 5. *Повлачење преко Албаније и окупација. Држава у изгнанству*, среће се два пута синтагма *споменик српским војницима*:

(а) У основном тексту наведених наставних јединица није експлицитно употребљена синтагма *споменик војницима*. Али, у тзв. *тексту за оне који желе да знају више* (стр. 94), описан је гест немачког фелдмаршала Макензена, који је наредио да се српски војници сахране и да им се подигне споменик. У датом тексту се истиче да се немачки фелдмаршал „похвално изразио о храбрости српске војске и народа. После заузимања Београда, наредио је да се погинули српски војници сахране уз војне почасте и да им се подигне споменик у Кошутњаку” (стр. 94). И у овом уџбенику је једино упућивање на *споменик војницима* српске војске – споменик који је подигнут у складу са наредбом команданта непријатељске војске. Не помињу се споменици српским војницима које је „подигла” држава у знак сећања на браниоце слободе.

(б) На стр. 96 синтагма *споменик војницима* није експлицитно употребљена, ипак, у опису агоније српске војске при пребацивању на Крф (1916), упућује се на начин сахрањивања војника: „Свакодневно се умирало од исцрпљености и болести. Мало острво Видо у близини Крфа било је претворено у болницу. На њему је умрло више од 5000 Срба. Због каменитог терена сахрањивање није било могуће, па је већина њих била спуштена у море – плаву гробницу, како ју је назвао песник” (стр. 96). Назив песме и име песника се не помињу.

У основном тексту гимназијских уџбеника *Историје* нигде експлицитно није употребљена синтагма *српска војна спомен-обележја из Првог рата*, нити постоји писани траг о називима војних спомен-обележја у земљи и ван земље, који би постали део колективног памћења нових генерација. Дешавањима у Србији у Првом рату сразмерно мање простора је припало у односу на текстове који описују дешавања у Европи у истом периоду. Аутори уџбеника су се задржали само на представљању чињеница према хронолошком редоследу не улазећи у детаљнију дескрипцију стања у Србији тог доба и димензијама страдања српског народа и војске у рату. Чињеница је да није споменуто ниједно спомен-обележје страдалим војницима (1914–1918) ни у земљи, ни ван земље, које је изградила српска држава или појединац из народа. Искључивање комплекснијих знања о страдањима и победама Срба у Великом рату и споменика који о томе сведоче у уџбеницима историје у гимназијама обликује основу за формирање културног идентитета нових генерација

у којој, као да се „прекида” спона са слободарским традицијама генерација предака. Истакнут је гест једног генерала окупацијске војске чија је наредба спасила од скрнављења и пропадања земне остатке српских војника бранилаца Београда, што из историјско-цивилизацијске перспективе јесте вредно памћења. Нема, међутим, никаквих података о српским војним обележјима из Првог рата који је однео око 35% укупног становништва Србије – споменицима који су део државне бриге о страдалим војницима.

Институционализовано образовање учествује у процесу посредовања између појединца и друштва: садржајима које преноси ствара основу за обликовање идентитета учесника образовног процеса и може јачати осећај припадности одређеним групама као ослонцима у фрагментираној стварности. образовање, наравно, може да избегне могућност да оствари утицај на идентитарном пољу, препуштајући другим чиниоцима формирања идентитета пресудан утицај. Образовне политике стварају оквир деловања институционализованог образовања на плану формирања идентитета и то у складу са владајућом политичком вољом. Образовне политике су, дакле, израз укупне развојне политике конкретног друштва. Одговор на питање зашто се у гимназијским уџбеницима историје запостављени садржаји који обрађују споменичку културу као знак живог сећања на пресудне догађаје из прошлости за опстанак Срба, њихове државе и културе захтева комплексно интердисциплинарно истраживање које превазилази оквире овог рада, зато аутори истичу извесну „склоност” Срба ка непоштовању сопствених жртава.

2. Законска регулатива о војним спомен-обележјима из Великог рата (1914–1918)

(1) *Нормативна регулатива*. Према одредби члана 16. Закона о министарствима („Службени гласник РС”, број 44/14) Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања обавља послове државне управе који се односе и на *недовање традиција ослободилачких ратова Србије и заштити споменика и спомен-обележја ослободилачких ратова Србије, војних гробова и гробаља бораца, у земљи и иностранству*. Ово министарство је „наследило” нормативна документа која су регулисала однос према војним спомен обележјима у социјалистичкој Југославији (СФРЈ) и социјалистичкој Србији (СРС).

(а) Према Закону о гробљима и гробовима бораца у иностранству („Службени лист СФРЈ” бр. 29/73 и 29/76) прописан је Правилник о начину уређења и одржавања гробаља и гробова бораца у иностранству, прикупљању података и вођењу евиденције („Сл. Лист СФРЈ”, бр 56/77). Овим актима су регулисани начини обележавања и чувања спомен обележја у иностранству бораца народноослободилачког рата, *бораца из ранијих ратова* и Југословена ратних заробљеника, интернираних лица и других жртава непријатељског терора из Другог светског рата и *ранијих ратова*. Нормативна документа из периода социјалистичке Југославије којима су регулисани обележавања и чување војних спомен-обележја била су усмерена, у првом реду, на комплексе из Другог

светског рата (1941–1945), док су српска војна спомен-обележја из Првог рата, у већини, препуштена сама себи јер се традиција коју су представљали није уклапала у идеологију нове социјалистичке државе.

(б) Закон о уређивању и одржавању гробаља бораца (југословенских бораца и ратних заробљеника, интернираних лица и других жртава непријатељског терора палих за ослобођење на територији Социјалистичке Републике Србије у Другом светском рату и ранијим ратовима („Сл. гласник СРС”, бр. 22/64, 51/71 и 11/76) у Члану 1, истиче се, налазе се под посебном заштитом и уређују се и одржавају на начин који одговара пијетету према палим борцима. И поред донетог Закона, Социјалистичка Република Србија није много учинила да се на територији Македоније, на којој је сахрањено око 100 000 (сто хиљада) српских војника, уређују и одржавају гробови бораца из ранијих ратова. Евидентирано је 35 српских меморијала из периода Првог и Другог балканског рата, Великог рата и Другог светског рата, мада се процењује да је њихов број далеко већи и да постоји изузетно велики број пуковских гробаља и појединачних гробних места. Истовремено, СР Србија није учинила готово ништа да реконструише разрушени споменик на Зебрњаку, споменик подигнут у сећање на победу српске војске над турском код Куманова (1912) и девастирану спомен-костурницу на Кајмакчалану, споменички комплекс подигнут у сећање на прву победу српске војске (1916), годину дана после повлачења из Србије.

(в) Законом о обележавању и одржавању гробаља и гробова припадника савезничких армија и других страних армија на територији Југославије („Сл. лист СФРЈ”, бр. 60/75) и Правилником који уређује ову област („Сл. лист СФРЈ”, бр.55/77) утврђен је начин евидентирања и њиховог чувања. У склопу традиције заштите ратних гробова, полазећи од начела и норми домаћег законодавства и међународног права у хуманитарној области, одредаба Женевских споразума (1949) и Споразума о заштити жртава међународних оружаних сукоба и протокола који их допуњавају (1977), Влада Републике Србије и после 2000. наставља доношење аката у циљу заштите војних спомен-обележја. Један од њих је и Акт о потврђивању споразума између Владе Републике Србије и Владе Словачке Републике о заштити ратних гробова (2008).

И поред законских решења у овој области, ипак, не постоји прецизна евиденција о стварном броју и стању војних спомен-обележја из Првог рата. Тек повремени написи у медијима скрећу пажњу јавности на ову проблематику. У тексту „Славни преци почивају у корову”, објављеном на званичној интернет презентацији дневног листа „Вечерње новости” (2012), истиче се својеврсни немар државе по питању обележавања и очувања српских војничких гробаља. Истиче се да се гробови српских војника, учесника у ослободилачким ратовима у 20. веку, а сматра се да их има око 300 000, налазе на обележеним и необележеним локацијама у различитим државама; о великом броју војних гробаља и меморијала држава деценијама није водила одговарајућу бригу, тако да се огроман број њих налази у веома лошем стању. Република Србија, као

дугорочно решење овог проблема, истиче се, види у потписивању споразума са државама на чијим се територијама војничка гробља налазе, а заузврат би Србија бринула о њиховим меморијалима; такви споразуми су потписани са Словачком и Русијом, а „чека се одговор” Италије, Румуније и Македоније (www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:405712-Slavni-precipocivaju-u-korovu).

(2) *Српска војна спомен-обележја на територији БЈРМ*. На садашњој територији Бивше Југословенске Републике Македоније (БЈРМ) налазе се бројна српска војничка гробља из Балканских (1912–1913) и Великог рата (1914–1918). Државна политика Србије је одржавање српских војних спомен-обележја из Великог рата на територији некадашње Југославије препуштено ентузијазму појединаца и различитих удружења – изостаје системска државна брига.

Културно-информативни центар Срба у Македонији (СПОНА), чији рад делимично суфинансира Министарство културе и информисања Републике Србије (од институција Македоније нема финансијску подршку) пружа увид у стање српских војних спомен-обележја из балканских и Првог светског рата на територији БЈРМ. Непосредни увид у њихово стање извршен је јула 2003. од стране екипа стручњака ресорних министарстава Владе Републике Србије, Републичких завода за заштиту споменика културе Србије и Македоније, заједно са представницима тадашње амбасаде Србије и Црне Горе (СЦГ) у Скопљу. Након обиласка дата је стручна оцена стања следећих спомен-обележја: спомен-костурнице Зебрњак код Куманова и у Кривој Паланци; спомен-капеле са костурницама на Брегалници и Сењаку у Штипу, селу Доње Каласларе код Велеса и Удово у општини Валандово, на крајњем југу Македоније; српских војничких гробаља у Битољу, селима Добровени и Скочивиру; остатака некадашње зграде Врховне команде српске војске у време пробоја Солунског фронта у селу Бач; споменичког комплекса на Кајмакчалану, на Нице планини уз граничну линију са Грчком. Тада је процењено да је већина обиђених спомен-обележја девастирана, многи од њих захтевају санацију или комплетну реконструкцију, међутим, државни органи Србије и Македоније нису започели са реализацијом најављених пројеката (www.arhiva.srbi.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=98&lang=sr).

Историјска свест уобличава идентитете, стога је место историје у курикулумима и основних и средњих школа изузетно важно, а историјске представе не смеју бити усклађиване са краткорочним политичким циљевима како би нове генерација биле заштићене од идеологизације и инструментализације прошлости.

Чак ни између два светска рата, а нарочито после Другог, чињенице о улози Србије и српске војске у Великом рату нису истицане, напротив, сви режими после 1918. су се понашали истоветно – о њима се, готово, није говорило у јавности, у школским уџбеницима се површно прелазило преко тог историјског периода, није створена традиција

обележавања (сећања) на најзначајније догађаје тог доба. Они који су часно испунили своју дужност према *заједници* уклоњени су из главних токова јавног живота, као што је и њихово сведочење скрајнуто из културе сећања попут епског књижевног остварења *Српске трилогије* (*Девејстито четрнаестна, Под крстом, Капија слободе*), учесника Великог рата, Стевана Јаковљевића. О тим „српским” манама писао је А. Рајс (R. A. Reiss) двадесетих и тридесетих година 20. века, Швајцарац који је био сведок страдања Срба у Великом рату и ниподаштавајућег односа државе према својим војницима после рата. Његово упозорење: *Чујте Срби, чувајте се себе!* (1928) се показало истинитим: историјска дешавања у протеклих сто година потврдила су Рајсову процену да Срби сами себе највише изневеравају, преверавају, издају. Владајуће групације у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевини Југославији после рата показују да, процењује Рајс, „безмало, мрзи оне који су учинили услуге отаџбини” и сматра да су узроци томе недостатак *захвалности* и то што су „добročинитељи нације жив прекор онима који ништа нису дали својој земљи” (Рајс 2004: 13–14).

Релативизација прошлости, међутим, није особена карактеристика само српског модерног друштва већ модерног друштва као таквог. Модерност означава прекид са прошлошћу и одбацивање континуитета са вредностима прошлости. Модерна западна култура са којом српска култура жели да се „хармонизује” је „одређена заборавом сећања уопште” (Кокочић, 2005). Брзе и дубоке промене у српском модерном друштву проблематизују преношење културе између генерација – долази се до спознаје да *начин живота* и *избори* предака представљају само једну могућност у низу других. Крајње последице ове спознаје су релативизација колективних вредности, колективних идентитета, колективног памћења и тежња ка њиховом искључивању из процеса стварања властитог света.

ЗАКЉУЧАК

Култура сећања се код Срба у савремености своди на селективно обележавање догађаја из прошлости са намером остваривања политичке добити, најчешће краткорочне. Нису јасно дефинисане културне и образовне политике које би деловале са циљем успостављања континуитета сећања између различитих генерација, нарочито сећања која се тичу слободарских традиција из Великог рата (1914–1918).

Војна спомен-обележја показује везу са заједничком прошлошћу и обавезивање на заједничко сећање; споменици су сећање на прошле догађаје, антиципирање оних који тек треба да се догоде и, истовремено, опомена будућим генерацијама да остану јединствени (Asman, 2002). Међутим, смисао који споменик настоји да овековечи брзо се расточи – ове симболичке јединице националног памћења нове историјске околности дестабилизују и урушавају.

Понашање различитих власти у Србији према српским војним обележјима из Великог рата на сопственој територији, као и на територијама других држава, у протеклих сто година указује на континуитет њихове склоности ка *забораву*. Уместо системске државне бриге о војним спомен-обележјима, она су, углавном, препуштена појединцима и удружењима која воде бригу о њима.

Литература

- Asman 2011: A. Asman, *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Asman 2011: J. Asman, *Kultura pamćenja: pismo, secanje i politicki identitet u ranim visokim kulturama*. Beograd: Prosveta. str. 364.
- Asman 2002: A. Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Božilović 2007: N. Božilović, *Kultura i identiteti na Balkanu*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Đurić, Pavlović 2010: Đ. Đurić, Pavlović, M. *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Zavod za udžbenike; Beograd: Službeni glasnik.
- Fajnberg 2012: W. Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti (Nacionalno jedinstvo i kulturna razlika)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Gevirc, Krib 2012: Š. Gevirc, A. Krib. *Razumevanje obrazovanja (Sociološka perspektiva)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Hobsborn, Rejndžer 2002: T. Hobsborn, E. Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX; Beograd: Čigoja štampa.
- Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Devetsto četrnaesta*. Beograd: Prosveta.
- Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Pod krstom*. Beograd: Prosveta,
- Jakovljević 1974: S. Jakovljević, *Srpska trilogija: Kapija slobode*. Beograd: Prosveta
- Kiper, Mške 2008: W. Kiper, H., Mschke. *Uvod u opću didaktiku*. Zagreb: Educa.
- Konerton 2002: P. Konerton, *Kako društva pamte*. Beograd: Samizdat B92.
- Koković 2005: D. Koković, *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
- Kuljić 2006: T. Kuljić, *Kultura sećanja, Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja.
- Moris 2013: A. Moris, *Društveni okviri pamćenja*. Beograd: Mediterraan.
- Nikolić, Žutić, Pavlović i Špadijer 2002: K. Nikolić, N. Žutić, M. Pavlović i Z. Špadijer. *Istorija 3/4*. Beograd: Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ogbu 1989: J.G Ogbu, *Pedagoška antropologija*. Zagreb: Školske novine.
- ONLINE Večernje novosti. *Slavni preci počivaju u korovu*, 2012. <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:405712-Slavni-precipocivaju-u-korovu>>. 24. 7. 2014.
- Pravilnik o načinu uređenja i održavanja grobalja i grobova boraca u inostranstvu, prikupljanju podataka i vođenju evidencije*, 1977, „Sl. List SFRJ”, br 56/77. Beograd: Službeni glasnik.

- Pravilnikom o načinu obeležavanju i održavanju grobalja i grobova pripadnika savezničkih armija i drugih stranih armija na teritoriji Jugoslavije*, 1977, „Sl. list SFRJ”, br.55/77. Beograd: Službeni glasnik.
- Rajs 2004: A. Rajs, *Čujte Srbi: čuvajte se sebe*. Beograd: Srpski privredni i kulturni klub.
- Spona: kulturno-informativni centar Srba u republici Makedoniji. *Spomenici*, 2003. <http://www.arhiva.srbi.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=98&lang=sr>.29. 5. 2018.
- Tomas, Ikson 2011: K. Tomas, D. Ikson, *Kulturna inteligencija*. Beograd: Clio.
- Zakon o grobljima i grobovima boraca u inostranstvu*, 1976. Službeni list SFRJ br. 29/73, 29/76. Beograd: Službeni glasnik, 1976.
- Zakon o uređivanju i održavanju groblja boraca*, 1976, „Sl. glasnik SRS”, br. 22/64, 51/71, 11/76. Beograd: Službeni glasnik.
- Zakon o obeležavanju i održavanju grobalja i grobova pripadnika savezničkih armija i drugih stranih armija na teritoriji Jugoslavije*, 1975, „Sl. list SFRJ”, br. 60/75. Beograd: Službeni glasnik.

Vesna S. Trifunović
Ružica Ž. Petrović

THE CULTURE OF REMEMBRANCE: THE GREAT WAR MEMORIALS IN THE CONTENTS OF THE HISTORY TEXTBOOKS IN HIGH SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND LEGAL REGULATIONS ABOUT MILITARY MEMORIALS FROM THE GREAT WAR

Summary

The separation of the present from everything which precedes it as one of the present processes in the contemporary Serbian society leads to a whole series of discontinuity in its development. The rejection of the remembrance of their own past, whose expression is also the neglecting of memorials from the Great War (1914-1918) disables the cognition of history, cognition of themselves and *others who touch* the rejected collective memories. In the paper the emphasis is placed on (a) the importance of collective remembrance for the formation of the cultural identity; (b) the importance of the transfer of the collective remembrance via institutionalized mediators to new generations with the aim of the establishment of the continuity with historical past.

The institutionalized education participates in the process of mediation between an individual and society: the content which is transferred creates the basis for the formation of the identity of participants of the educational process and may strengthen the sense of belonging to certain groups as the supports in fragmented reality. Education may also avoid the possibility of the realization of the influence to the creation of the bases for the formation of the cultural identity by marginalizing the knowledge about their important elements or letting other factors of the formation of the identity have the crucial influence. Education policies create the scope of activities of the institutionalized education in the plan of the formation of the identity pursuant to the ruling political will. In the previous century, even though the developmental paradigms and social orders changed, the educational policies had the common feature in the presentation of the role of the Serbian army in the Great War: they are marginalized in

school textbooks. The response to the question why it occurred requires a complex interdisciplinary research which exceeds the scope of this paper so the authors emphasize the existence of certain phenomena in the Serbian culture and society, which are, maybe, connected to the process of the collapse of the culture of remembrance: (a) the tendency of Serbs towards failing to respect their own victims; (b) the necessity of different authorities, with the aim of creating a harmonized unit with others, under the influence of the so-called Yugoslavian idea (1918), Communist ideology (1945) or admission to the EU (after 2000) – to neglect “*the Serbian population*” and actively participate in the process of fostering a specific culture of forgetting. It is exactly this selective remembering, isolating or rejecting of certain events or artifacts which testifies on those that indicate in practice to the establishment of the cultural continuity and the connection between past and present generations or, a completely opposite process, the creation of discontinuity and the separation of “ancestors” and “descendants”. The minimum space which is granted in the analyzed high school textbooks in memory of Serbian soldiers, who were killed in the Great War in fight for freedom (there is no single datum on the memorials built by the state), which shows that the latter process is ongoing. Simultaneously, the review of legal documents referring to the military monuments from the Great War (1914-1918) in the country and outside and the acting in accordance with it: and especially, the attitude towards the military memorials in FYRM as a paradigm of the attitude towards the memorials of Serbian soldiers killed in the Great War – showing that the ancestor generations are insufficiently respected by the generations of their descendants nowadays.

Keywords: the culture of remembrance, the First World War, military memorials, cultural identity, teaching contents

Примљен: 15. јун 2018. године
Прихваћен: 26. новембар 2018. године